

ТЭРМІН-СЛОВАЗЛУЧЭННЕ ЦІ ФРАЗЕАЛАГІЗМ?

Характэрнай рысай сучаснага мовазнаўства з'яўляецца ўзрастанне ролі сістэмных даследаванняў, што патрабуюць вывучэння аб'ектаў мовы як узаемазвязаных і ўзаемаабумоўленых адзінак усіх узроўняў. Сістэмны падыход знайшоў сваё адлюстраванне і ў сінтагматыцы. “У сінтагматычным плане мовы сістэмныя сувязі лексем рэалізуюцца праз лексіка - граматычную спалучальнасць слоў. Мінімальным сістэмным аб'яднаннем з'яўляюцца два словы з прамой граматычнай сувяззю, максімальным – увесь звязны тэкст на зададзенай тэме” [1, с. 235]. Даны тып сістэмных сувязей і адносін у любой рэальнай тэрміналогіі рэалізуюцца на ўзроўні тэрміналагічных словазлучэнняў, разнастайных паводле семантыкі і структуры.

Даследаванне такіх спецыяльных адзінак сутыкаецца з праблемай вывучэння лексіка-семантычнай і структурна-граматычнай арганізацыі полікампанентных назваў. Па пытанні суаднесенасці іх з фразеалагізмамі ў лінгвістычнай літаратуры існуюць процілеглыя пункты погляду. Рад даследаванняў характарызуецца дыферэнцыраваным падыходам да праблемы тэрміналагічных словазлучэнняў і даказвае правамернасць аднясення асобных састаўных тэрмінаў у склад фразеалагізмаў. Гэта звязана ў першую чаргу з імем акадэміка В. У. Вінаградава, які многія тэрміны-словазлучэнні разглядае ў межах фразеалогіі, абумоўліваючы гэта прамой суаднесенасцю іх з прадметам і намінацыйнай функцыяй. “Асобна павінны быць разгледжаны цэласныя слоўныя групы, што з'яўляюцца тэрмінамі, якія выступаюць у функцыі наймення. Прамыя, лагічна апраўданыя адносіны тэрміна да абазначаемага ім прадмета або паняцця ствараюць непарыўнасць фразавай структуры, робяць адпаведную слоўную групу эквівалентам слова. З пазнавальнага пункту погляду паміж састаўным тэрмінам – навуковым або тэхнічным – і ... назвай якога-небудзь прадмета – вялікая розніца. Але ў бытавым плане гэта розніца часта сціраецца. Зразумела, што многія з такога роду састаўных назваў, пераходзячы, па закону функцыянальнай семантыкі, на другія прадметы, працэсы і з'явы, аднародныя з ранейшымі па функцыі, становяцца не толькі неразрыўнымі, але і зусім немагчымымі адзінствамі” [1, с. 132]. Як сцвярджае С.І. Ожэгаў, да фразеалогіі адносяцца пераасэнсаваныя спецыяльныя словазлучэнні тыпу *кароткае замыканне, высакародныя металы*. Тэрміны ж непераасэнсаваныя, як *плошча нагрэву, тэмпература плаўлення* фразеалагізмамі не з'яўляюцца [2, с. 216 - 217]. Такой жа думкі прытрымліваецца І. Я. Лепешаў, які да разрады фразеалагізмаў адносіць састаўныя тэрміны, што ўзніклі са свабодных словазлучэнняў у выніку іх метафарычнага пераасэнсавання (тыпу *антонаў агонь, божая кароўка, гусіныя лапкі* і інш.). За межамі фразеалогіі застаюцца полікампанентныя найменні, у складзе якіх словы не страчваюць лексіка-семантычнай самастойнасці (*атамная энергія, вуглякіслы газ* і інш.) [3, с. 13].

М.М. Шанскі адзначае, што лічыць састаўныя тэрміны адной з груп фразеалагічных зваротаў можна з экспрэсіўна-стылістычнага пункту погляду, але ні ў якім разе не паводле іх семантычнай злітнасці. У такім выпадку яны могуць быць супрацьпастаўлены міжстыліявым і размоўна-бытавым фразеалагізмам, фразеалагізмам аргатычнага характару, паэтычным фразеалагізмам і г.д. Сярод тэрмінаў - фразеалагізмаў даследчык вылучае зрашчэнні, адзінствы, спалучэнні і выразы [4, с. 64].

В. М. Сяргеўніна тэрміналагічныя словазлучэнні падзяляе на свабодныя, устойлівыя і фразеалагічныя. На яе думку, свабодныя полікампанентныя намінацыі характарызуюцца поўнай выводнасцю значэння спалучэння ў цэлым з сумы значэнняў яго кампанентаў. Устойлівыя спалучэнні таксама маюць значэнне, што цалкам выводзіцца са значэнняў элементаў словазлучэння. Але паслядоўнасць кампанентаў у гэтых спалучэннях не можа быць зменена без змены сэнсу ўсяго словазлучэння. Фразеалагічныя словазлучэнні валодаюць цэласным значэннем, што не выводзіцца з сумы значэнняў іх кампанентаў [5, с. 49-50]. “Не ўсе тэрміны, хоць яны ўяўляюць сабой устойлівыя словазлучэнні з цэласнасцю

сэнсавага значэння, з'яўляюцца фразеалагічнымі адзінкамі, – сцвярджае Е. А. Іваннікава, – а толькі тыя з іх, што маюць лексічную непадзельнасць. Многія моваведы зусім не лічаць тэрміны фразеалагічнымі адзінкамі на той аснове, што яны выконваюць намінацыйную функцыю ў маўленні. Але функцыю нельга змешваць з унутранай прыметай сутнасці моўных адзінак“. Далей аўтар заўважае, што фразеалагічныя адзінкі могуць быць ужыты ў любой функцыі, але пры гэтым застаюцца фразеалагічнымі адзінкамі, таксама, як і словы застаюцца словамі, нягледзячы на разнастайнасць іх функцый. Звычайныя словазлучэнні таксама могуць мець у мове любую функцыю, але пры гэтым па сваёй моўнай структуры застаюцца звычайнымі словазлучэннямі [7, с. 81-82].

Частка даследчыкаў даказвае правамернасць разгляду ўсіх састаўных тэрмінаў у складзе фразеалагізмаў. Напрыклад, С.Д. Бераснеў лічыць, што паняцце *тэрміналагічная фразеалогія* правамерна ў той жа ступені, як і паняцце *тэрміналагічная лексіка*. Ён сцвярджае, што ўласна тэрмінам можа быць толькі слова, а словазлучэнне – гэта ўжо фразеалагічная адзінка ў сістэме тэрміналогіі, а не тэрмін. Але паколькі такія словазлучэнні выконваюць функцыю тэрмінаў, іх неабходна далучыць да тэрміналагічнай фразеалогіі і па функцыянальнай прымеце адмежаваць ад фразеалогіі агульнай (нетэрміналагічнай) [6, с. 134]. В.С.Ахманова не адносіць састаўныя тэрміны да фразеалагізмаў па іх функцыянальнай прымеце. У яе працах асноўнай прыметай уласна фразеалагічнай адзінкі з'яўляецца цэласнасць намінацыі. Пры гэтай умове ўсе састаўныя тэрміны арганічна ўліваюцца ў клас фразеалагізмаў [7, с. 169]. На думку А.І. Корнева, да ўстойлівых словазлучэнняў адносяцца перш за ўсё фразеалагічныя зрашчэнні (ідэмы), фразеалагічныя адзінствы і тэрміналагічныя спалучэнні, ужытыя ў пераносным значэнні. Пералічаным адзінкам намінацыі ўласцівы пастаянная ўзнаўляльнасць, цэласнасць значэння, што не выцякае з прамых значэнняў іх кампанентаў, метафарычнасць. Асобную групу ўстойлівых словазлучэнняў складаюць спалучэнні слоў, што выражаюць адзінае паняцце апісальна, аналітычна, могуць быць сінанімічнымі асобнаму слову (напрыклад, *даць згоду = згадзіцца, выражаць здзіўленне = здзіўляцца* і інш.). Асаблівасцю гэтай групы з'яўляецца адсутнасць метафарычнасці і як вынік – выводнасць значэння словазлучэння са значэнняў слоў, што ўваходзяць у яго склад. Сюды ж даследчык адносіць і састаўныя тэрміны, кампаненты якіх ужываюцца толькі ў прамым значэнні [4, с. 44-45]. А. Д. Хаюцін прапануе называць тэрміны-словазлучэнні не фразеалагічнымі, а фразеалагізаванымі словазлучэннямі і групаваць іх па ступені ўстойлівасці і актуалізацыі [7, с. 88- 89].

Другая група вучоных выводзіць састаўныя тэрмінаадзінкі ва ўсёй іх сукупнасці за межы фразеалогіі. Такого пункту погляду прытрымліваецца А.М. Бабкін. Асноўны крытэрыі адмежавання фразеалагічных адзінак ад іншых тыпаў злучэння слоў ён бачыць у вобразнасці, а паколькі тэрміны не валодаюць гэтай прыметай, яны не могуць быць аднесены да фразеалагізмаў [8, с. 25]. Супраць уключэння полікампанентных тэрмінаў у лік фразеалагізмаў выступае А.М. Кожын, які сцвярджае, што “тэрміны-словазлучэнні – гэта асобная група лексікалізаваных словазлучэнняў, састаўныя тэрміны намнога бліжэй да пераменных словазлучэнняў, чым да фразеалагічных адзінстваў. Элементы вобразнасці спадарожнічаюць характару паняццыйнай суаднесенасці састаўнога тэрміна, яны з'яўляюцца часовымі, сітуацыйнымі і могуць бляднець, згасаць, страчвацца” [9, с. 80]. На думку Е.Н.Талікінай, тэрміналагічнае словазлучэнне і фразеалагічная адзінка ў моўнай сістэме займаюць рознае становішча ў адпаведнасці з адрозненнем іх прыроды, анталагічнага зместу. Яны з'яўляюцца моўнымі элементамі рознай якасці, і іх сістэмныя адносіны можна ахарактарызаваць як суадносіны лінгвістычных адзінак розных узроўняў лексічнай сістэмы [9, с. 171].

Як бачым, праблема сістэмнай суаднесенасці састаўных тэрмінаў і фразеалагізмаў з'яўляецца прадметам пільнай увагі мовазнаўцаў. На нашу думку, неправамерна сцвярджаць аб прыналежнасці тэрміналагічных словазлучэнняў да фразеалагічных адзінак, паколькі на ўзроўні лексіка-граматычнага аналізу можна адзначыць, што: 1) галоўным у семантыцы фразеалагізма з'яўляецца момант характарыстыкі, другі семантычны план, семантычны

стрыжань тэрміналагічнага словазлучэння – вызначэнне паняцця; 2) фразеалагічнай адзінцы ўласціва лексічная непадзельнасць, значэнне ж тэрміналагічнага словазлучэння, за рэдкім выключэннем, роўнае суме значэнняў яго кампанентаў. Элементы спецыяльных комплексных намінацый аб'яднаны рода-відавымі сувязямі; шматслоўныя тэрмінаадзінкі валодаюць здольнасцю ўступаць у гіпера-гіпанімічныя адносіны (напрыклад, тэрмін *платформа* будзе выступаць гіперонімам да словазлучэнняў *платформа абразійная*, *платформа амартызаваная*, *платформа багажная*, *платформа перагрузачная*, *платформа сартавальная* і інш.). Полікампанентныя тэрмінаадзінкі ў адносінах да родавай назвы выступаюць як гіпонімы, нясуць дадатковую сэнсавую нагрузку, пашыраюць змест паняцця, удакладняюць яго. У адносінах паміж сабой яны выступаюць у ролі сугіпонімаў. “Прыналежнасць састаўных намінацый да пэўнага парадыгматычнага рада, які адлюстроўвае рода-відавую адносіны, істотна ўплывае на вызначэнне ступені семантычнай злітнасці кампанентаў” [10, с. 168]. Несумненна, уваходжанне ядзерных кампанентаў полікампанентных тэрмінаў у розныя лексіка-семантычныя парадыгмы дазваляе сцвярджаць пра шырокае кола іх лексічнай спалучальнасці, не абмежаванае канкрэтнымі моўнымі адзінкамі; 3) экспрэсіўнасць, вобразнасць фразеалагічнай адзінкі з'яўляецца адной з асноўных яе прымет, а для тэрміналагічных словазлучэнняў вобразнасць як элемент унутранай формы амаль не ўласціва; 4) тэрміналагічныя словазлучэнні могуць падвяргацца фразеалагізацыі. У большасці выпадкаў гэта ўласціва спалучэнням слоў з апорным кампанентам – дзеясловам звязнага ўжывання. Напрыклад, тэрмін-словазлучэнне *вывесці на арбіту* пры фразеалагізацыі набывае значэнне ‘дапамагаць стаць вядомым, з трывалым месцам у жыцці’, тэрмін *завесціся з паўабароту* – значэнне ‘вельмі хутка прыходзіць ва ўзбуджанасць, узрушанасць’ і інш.; 5) фраземы суадносяцца са словамі, тэрміны-словазлучэнні незалежна ад ступені семантычнай злітнасці кампанентаў патрабуюць дэфініцыі; 6) некаторыя тэрміны-словазлучэнні могуць сціскацца, кандэнсавацца шляхам утварэння абрэвіятур (*дзяржаўная аўтамабільная інспекцыя – ДАІ*) і складаных слоў (*тэхнічнае абслугоўванне – тэхабслугоўванне*), на аснове суфіксальнай і нулясуфіксальнай дэрывацыі (*махавое кола – махавік*, *сатэлітная шасцярыня – сатэліт*), шляхам пропуску элемента, які выражае атрыбутыўную прымету, што прыводзіць да замены відавочна тэрміна родавым (*абсалютны тэрмометр*, *акустычны тэрмометр – тэрмометр*).

Паводле семантычнай злітнасці кампанентаў тэрміналагічныя словазлучэнні падзяляюцца на *свабодныя* і *ўстойлівыя*. *Свабоднымі* комплекснымі намінацыямі мы лічым такія, агульнае значэнне якіх абумоўлена значэннем кожнага слова, і гэта слова можа ўжывацца самастойна, па-за межамі данай канструкцыі, рэалізуючы пры гэтым такую ж семантыку. Кола лексічнай спалучальнасці кампанентаў *ўстойлівых* словазлучэнняў абмежавана канкрэтнымі моўнымі адзінкамі, ядзерны або дыферэнцыяльны элемент якіх характарызуецца звязным ужываннем і валодае абмежаванай лексічнай і сінтаксічнай валентнасцю.

ЛІТАРАТУРА

- 1 Виноградов, В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – 310 с.
- 2 Ожегов, С. И. Лексикология. Лексикография. Культура речи. Учебное пособие для вузов. – М., Высшая школа, 1974. – 352с.
- 3 Шанский, Н. М. Фразеология современного русского языка: Учеб. пособие для вузов. – М.: Высшая школа, 1985. – 160 с.
- 4 Корнев, А. И. Роль устойчивых словосочетаний в развитии семантики слова // Современная русская лексикография. 1980. – Л., Наука, 1981. – С.43-54.
- 5 Сергеевна, В. М. О методике выделения терминов // Термин и слово. – Горький, Изд-во ГГУ им. Н. И. Лобачевского, 1982. – С. 46-53.
- 6 Береснев, С. Д. О терминологической фразеологии // Вопросы частной лингвистики, вып. 29. Труды кафедры иностранных языков Свердловского государственного медицинского института, 1960. – С. 132-136.
- 7 Иванникова, Е. А. Об основном признаке фразеологических единиц // Проблемы фразеологии. Исследования и материалы. / Под ред. А.М. Бабкина. – М.- Л., Наука, 1964. – С. 70 – 83.

8 Ахманова, О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. – М., Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1957. – 295 с.

9 Хаютин, А. Д. К вопросу о терминологической фразеологии // Материалы конференции “Актуальные вопросы современного языкознания и лингвистическое наследие Е.Д. Поливанова”. Т.1. Самарканд, Самаркандский государственный университет им. Алишара Навои, 1964. Тезисы докладов и сообщений межвузовской лингвистической конференции 9-15 сентября 1964г. – Самарканд, 1964. – С. 28-29.

10 Голанова, Е.И. Номинация в сфере автолексики // Способы номинации в современном русском языке. – М.: Наука, 1982. – С. 159 - 228.

Е.В. Ничипорчик (Беларусь)

РУССКИЕ ПАРЕМИИ С НЕОДОБРИТЕЛЬНОЙ КОННОТАЦИЕЙ

Для носителя любого языка является привычным обращение в речи к пословицам и поговоркам для вынесения оценок объектам внешнего мира и выражения соответствующих этим оценкам эмотивно окрашенных отношений. Устойчивость такой речевой традиции объясняется, с одной стороны, “внешней” привлекательностью пословичных и поговорочных текстов, их необычайной экспрессивностью, а с другой стороны, их коллективной адресантностью. Посредством апелляции к мнению социума говорящий имеет возможность придать весомость своей оценке и наделить высказывание особой воздействующей силой. Наиболее значимым это является при выражении отрицательной оценки, что подтверждается фактом количественного превосходства паремиологических единиц, характеризующихся неодобрительной коннотацией, над паремиями с позитивной коннотацией. Такая асимметрия отнюдь не означает нерелевантности позитивных сущностей, поскольку указание на антиценность имеет в своей основе рекомендательный характер, отвращающий человека от “зла” и ориентирующий к “добрю”.

С позиций лингвистического анализа пословицы и поговорки с неодобрительной коннотацией вызывают исследовательский интерес в связи с 1) определением механизмов формирования неодобрительной коннотации; 2) описанием языковых средств, оказывающих непосредственное влияние на негативную эмоциональную заряженность паремий; 3) выявлением мотивов обращения коммуникантов к паремиям с неодобрительной коннотацией.

В качестве источника фактического материала был использован “Словарь русских пословиц”, составленный под редакцией В.М. Мокиенко [1], единственный в своём роде словарь, в котором наряду с толкованием пословичных выражений приводятся стилистические пометы, свидетельствующие об эмоционально-экспрессивной окрашенности дефинируемых единиц. Пословицы с пометой “неодобрительно” составляют в данном словаре 47 единиц, однако с учётом тех паремий, негативная оценочная функция которых отмечается в самом толковании, общее количество пословичных выражений с неодобрительной коннотацией значительно больше – 78.

Формирование неодобрительной коннотации у паремиологической единицы напрямую связано с вынесением негативных оценок. Исследователь речевой интенции неодобрения Т.К. Соловьёва отмечает присутствие в данном интенциональном значении двух семантических долей: “Ты поступаешь плохо” и “Мне это не нравится” [2, с. 16]. “Неодобрение, – пишет Т. К. Соловьёва, – возникает тогда, когда для говорящего очевидна отрицательная оценка действий и любых других проявлений адресата. Степень отрицательной оценки влечет за собой ту или иную интенцию с общим значением неодобрения” [2, с. 16].

Действительно, неодобрение в нашем сознании связывается с “неудовлетворённостью чьими-либо действиями, поступками и т.п., порицанием, осуждением” [3, с. 630]. Очевидно также, что объектом оценки выступает всё, что может быть подведено под категорию социально значимого поведения человека, а объектом отношения, вызываемого негативной оценкой, может быть как поступок, так и сам человек (ср.: *осуждать поведение, упрекать*